

## @enski dnevnik iz Tirane

*U `elji da podr`e `ene iz `enskih organizacija koje brinu za izbjeglice s Kosova u Tirani su krajem svibnja ove godine oputovale `ene pre`ivjele ratnu pri~u u Hrvatskoj*

*Rada Bori}, programska koordinatorica Centra za `ene `rtve rata iz Zagreba*

*po~etak svibnja*

### 24. svibnja

Na dana{nji dan – slu`beni je podatak Ministarstva lokalne uprave – u Albaniji je 459 485 izbjeglica, od toga u {atorima smje{tenih 71 059, u kolektivnim centrima 92 939, a oni smje{teni u obiteljima jo{ se popisuju. ^udim se {to u redovima za pomo} ~ekaju mu{karci, a ne `ene. Slika na koju sam se navikla u Hrvatskoj. Ka`u mi da su mu{karci, izgonom s Kosova, izgubili svoje uloge hranitelja obitelji i sada poku{avaju bar tako skrbiti o njima. Kasnije }e re}i Mirela iz @enskog centra Tirana da postoji i strah, budu{i da ima slu~ajeva otmica, prodaje `ena...Dakako, i nasle|e, tradicija imaju u svemu svoje prste.

Pa ipak, brinem za `ene koje u svojoj

traumi sjede izolirane od svijeta. Bez kontakta, bez pomo}i i podr{ke. Ho}e li Albanci biti svojim `enama Srbi kada ostvare svoju dr`avu, pita se Diana.

[ezdeset odsto izbjeglica `ivi u privatnom smje{taju i te{ko ih je locirati i obavje{tavati. TV i radio redovito objavljuju informacije, ~ak i teletitlove tra`enja najbli`ih ro|aka ili prijatelja. Ali, treba imati radio ili TV prijemnik.

Odlazimo u Federaciju albanskih `ena. U ugodnu prostoru `ene nam govore o svojim aktivnostima. Za razliku od `enskih grupa u Bosni i Hercegovini, a mnogih i u Hrvatskoj, koje su nastale kao odgovor na rat, albanske su `enske grupe od demokratskih promjena po~etkom devedesetih, bile dobro organizirane i radile na promicanju `enskih prava. Sada ih je zatekla izbjegli~ka kriza i treba podr`ati `ene izbjeglice. Razgovaramo. Otvoreno. ^ini mi se, slu{aju}i ih, kako sam do{la s predrasudom. Sve govore po nekoliko stranih jezika. Jasne u svojoj `enskoj politici. Govore o problemima koji se zrcale i u `enskim grupama. Albanija je mlada demokratska zemlja, koja je ve} osjetila promjenu jedne garniture vlasti. I ponovno nasilje. Demokrate su zamijenili soci-

jalisti na ~elu s premijerom Majkom. Voze}i se na sastanak, u jednoj se ulici voza~taksija posva|ao s radnicima koji su popravljali ne{to na cesti. Od svih rije~i razumjela sam optu`bu: komunisti / demokraci. Produbljene su povijesne razlike sjevera i juga. Ka`u nam da je opasno izvan Tirane. Naoru`ani civili, bande.

Albanska politika reflektira se i na kosovsku. Pristalice Rugove ili Ta~ija, pitat }e vas. Dolazak Rugove, na poziv Albanskog parlamenta, o~ekuje se danima.

## 25. svibnja

Dogovaramo odlazak u kampove. Same se sje}amo kako smo nevoljko vodile novinare i go{ }e, jer je naprost prestra{no dolaziti kao gledalac/gledateljica. No, `ene iz @enskog centra, organizacije srodne na{oj, otpo~ele su rad sa `enama i djecom s Kosova i `elimo vidjeti kako ih mo`emo podr`ati. U nedovr{enoj zgradi s devet katova, u koju su smje{tene brojne izbjeglice (dvjestotinjak njih ka`u ) na golim betonskim podovima smje{tena su djeca. U jednoj sobi ona pred{kolske dobi igraju se ili crtaju. U drugoj je organizirana nastava. Nabavljene su knjige i ~eka se kraj {kolske godine pa da se u albanskim osnovnim {kolama organizira, od prvog srpnja, dodatna nastava za djecu s Kosova. Razgovaramo s voditeljicama. Dvije su od njih u~iteljice s Kosova. Govore srpski. Primje}ujem nepovjerenje djece. Jezik je presli~an i za posjete drugom projektu smje{tenom u dzamiji jedno je dijete bilo potreseno ~uv{i hrvatski. U~iteljice su morale objasniti odakle smo. Zekije, u~iteljica iz Pe}i, koja je s nama kao na{a prevoditeljica, govori tiho. ^esto govorimo samo engleski. Mlada stude-

ntica medicine iz Pri{tine slu{a prijevod. Tek na kraju progovara. Razumijem da im nije jednostavno govoriti jezikom koji vezuju za represiju.

Sa Zekijom sjedimo u tjesnome prostoru kafi}a. Odmakle smo se s ceste, vjeruju}i kako }e biti manje pra{ine. Pojele smo tople trokutaste bureke. Sve {to je kuhano mo`e se jesti, ka`e Zekije. Slu{amo njenu pri~u o izgonu. Susjedima. Sli~ne smo pri~e ~ule od `ena iz Bosne. Njihov je susjed, kojega je Zekije znala ~uvati kao dje~aka „i njegova majka lju|a moju djecu“, na kraju oduzeo njezinu suprugu klju~eve od automobila. Morali su pje{ice. Dva dana u koloni iz koje se nije smjelo skrenuti jer je cesta bila minirana. Tako su ih upozoravali srpski vojnici. Zekije ka`e da je sretna {to su uspjeli iza}i, ali da je iznutra mrtva. Njena djevoj~ica ne mo`e jo{ hodati, koliko su joj noge bile ozlije}ene. Odlu~ili su krenuti prema Dra~u, ali je prostor koji su im ponudili za stanovanje bio posve neprihvatljiv. Bez vode, mjesne bande, nesigurnost... vratili su se u Tiranu. Stanuju izvan grada i za svaki dolazak u sredi{te Zekije pje{a~i dva sata. Za sobu i malu kuhinju pla}aju tristo maraka mjese~no. „Vode kad ima, dobro je. U srpnju je sigurno ne}e biti“. „Samo da se brzo vratimo ku}i“. Kao da ~ujem rije~i Petrinjki i Vukovarki s kojima sam radila u kampu Montera na ^nomeru. Ne odgovaram joj. Samo je dr`im za ruku. Koliko traje povratak?

## 26. svibnja

Mirela iz @enskog centra Tirana vodi nas u najve}i kamp u gradu. Kamp na bazenima, kako ga zovu. Nekada gradsko

kupali{te sada je pretvoreno u kamp za 2400 izbjaglica. U kamp se ulazi nakon temeljite kontrole. Pred vratima kampa prodava~i vo}a i povr}a. Nisam vidjela kupce. I rastoran u kampu je prazan, u kojemu se na{a voditeljica udala prije tri godine. Kamp je dobro organiziran i ~ist. Sjetih se Kuplenskog u blatnu jesen. Kolibice od kukuruzovine. [atori su dodu{e ovdje niski, te ljudi u njima mogu samo sjediti. Poku{ala sam diskretno pogledati unutra. Potreba da ~ovjek i u nemogu}im uvjetima sa~uva dostojanstvo. Sve je uređno, madraci prekriveni dekama, na kutijama poslo`ene sitnice. Tri djevoj~ice sjede pod vrbom. Na ogradi oprano rublje. Razlog dolasku bio je {ator u kojemu su `ene iz @enskog centra pomagale mladim majkama oko podizanja djece. Kupanje, previjanje i dojenje. Mnoge su `ene, uslijed traumatskog iskustva, izgubile mlijeko. [ator je, u svom tom stra{nom izbjegli~kom egzodusu, bio svijetlo mjesto. Mlade su majke podizale svoje bebe, previjale ih. Pa ipak, nije bilo radosnog smijeha. Pitam mogu li slikati mladu majku koja je rodila u kampu. Tek lagani pokret odobravanja glavom.

Mirela, na{a doma}ica bri{e suze. Neva nema snage u}i u kamp. ^eka nas na izlazu. Mislila sam da sam o~vrsnula rade}i sa `enama izbjeglicama. Mislila sam. Ne{to se skupljalo u grlu i govorim da je to od pra{ine. Koja je jedina stalna u Tirani. I kada se vrijeme mijenja, a mijenja se ponekad i pet puta na dan, pra{ina se ne da.

Svi se pribojavaju su{noga ljeta jer su temperature ve} sada oko trideset stupnjeva. Problem s vodom. I sam je vodo-vod star i postavljen preblizu kanalizaci-

jskim cijevima. Strah od bolesti koje su ve} zahvatile mnoge kampove.

Kako }e biti pod {atorima? O zimi nitko ne `eli razmi{ljeti. ^eka se povratka.

Odlazimo u stan koji smo iznajmile posredstvom `ena iz Federacije albanskih `ena. Hotelska soba je preskupa i ~ini nam se da ne `elimo biti strankinje. Sje{am se kako smo prosu|ivale na{e podr`avateljice koje su stanovale u hotelu *Palace*. Zaboravljamo pritom da *Miniri* spada tek u srednju kategoriju hotela i da u susjednome cijena sobe iznosi sto osamdeset dolara. @ivjeli internacionalci humanitarci! Zaboravljamo i na sigurnost sredi{ta, podr{k}u Albanaca iz Zagreba koji su ovdje odsjeli i da mo`da ne}emo imati vode.

## 27. svibnja

Sastanci u me|unarodnim organizacijama. Treba oti}i, predstaviti se. Jasno postaviti ciljeve kako i same ne bismo ponavljale model stranih pomaga~a. Govore nam `ene da me|unarodne organizacije slabo sura|uju s lokalnim organizacijama. Ali je uobi~ajena „kupovina“ onih sposobnih sa znanjem stranih jezika i posebnim vje{tinama. Tako se oslabljuju lokalne inicijative, `ale nam se.

UNICEF je voljan podr`ati i `ene, ka`e Gentina Sulo. Osigurali su Child Friendly Spaces – {atore u kojima se provode aktivnosti za djecu, a moglo bi se koristiti za rad sa `enama. Godinama odgovaramo na upit – kada nas se pita za{to radimo sa `enama, a ne i sa djecom– da podr`avaju}i `ene vodimo brigu i o njihovoj djeci. Ukoliko je majka traumatizirana ne mo`e se adekvatno brinuti o

svome djetetu. Jedino je, za sada, Kvinna till Kvinna, {vedska `enska organitacija, otvorila poseban {ator za {ene u kampu blizu Skopja. U njemu na{e prijateljice Igballe, Rachel i Kerstin rade s mladim `enama. Strani se posjetitelji ~ude {to `ene pjevaju i ple{u. Ponovo, nepoznavanje lokalne kulture, obi~aja...

Posje}ujem i Tanju, znanicu iz Zagreba koja radi za kanadski CARE. CARE osigurava punktove s vodom za izbjeglice koje dolaze iz Kukesa. Put do Tirane jo{ uvijek traje od pet do sedam sati. Vozila sa vojnim helikopterom u Kukesa. Njeni su se u Zagrebu upla{ili jer je ba{ tada javljeno o otmici djelatnika CARE-a. „Dr`i nas adrenalin“ ka`e. Ili „Richter od 7,5 stupnjeva“, ka`e druga misle{i na ljubav. Ljubav, pokazuje se, ne bira vrijeme niti mjesto. Lak{e je sve ovo pre`ivjeti. Zatvori{o i...

## 28. svibnja

Svaki dan gospodin A. dolazi u Miniri. Obilazi i druga mjesta na kojima se sakupljaju Kosovari. „Pred Skenderbegovim spomenikom, svaku ve~eer, u nezakazano vrijeme, dolaze se raspitivati o svojim. To je najjeftinije. Mnogi nemaju ni za kavu u kafi}u „ka`e Zekije.

A. je bio guverner Narodne banke na Kosovu. Njegova `ena Fiora, novinarka i knji`evnica, ~lanica PEN-a, predsjednica Saveza albanskih `ena, brinula se posljednjih mjeseci o djeci bez roditelja. Uhap{ena je prije mjesec dana i posljednju vijest koju A. ima jest da je Fiora u bolnici u Pri{tini. Vidjeli su je u invalidskim kolicima. Nata{a K. javila je na Radiju Slobodna Europa. Obavijestene su razli~ite organizacije za ljudska prava, ali A.

uporno obilazi sve one koji bi ne{to mogli znati ili u~initi. Njegove su o~i posve ugasle i kao da se ispri~avaju. Onog dana kad je osmoro ljudi iz SDB-a u{lo u njegov dom, on je pratio sina u Beograd. Na put u Ameriku.

Kada se govori da humanitarna pomo} sti`e u Albaniju, treba imati na umu da od deset kamiona humanitarne pomo}i tek tri sti`e u mjesta u unutra{nosti. Nestaju putem. Saznajemo od Silvine M. da je austrijski kamp osiguran kao vojni. Hrvatska je TV ekipa prisustvovala porodu djeteta na putu za Dra~. Danas se sprema ju za Kukesa. Govori se o ofanzivi OVK-a.

I druge nam `ene govore da kampovi ~esto sli~e vojnim kampovima. Ili pak zatvorima. Opravdanje je da se i u kampovima doga|a nasilje. Odvode se mlade `ene, djeca... Ali je razlog i strah od „nestajanja“, gubljenja s izbjegli~kih lista. Ilegalnih bjegova u Italiju...

Kampovi na obali smje{teni su preblizu mora. Opasno se i kupati. More postaje kanalizacija. Za Albaniju se govorilo da bi mogla postati turisti~ko otkri}e. Koliko }e je izbjegli~ka kriza vratiti unatrag?

## 29. svibnja

U Kongresnoj pala~i, jednoj od onih velebnih zgrada koje kao da nikada nisu dovr{ene, konferencija o za{titi `ena i djece s Kosova. Stotinjak `ena iz razli~itih `enskih organizacija. I `ene s Kosova. Do{la je i na{a prijateljica Vjosa D. iz Pri{tine. Sada je u Tetovu organizirala @enski centar za za{titu `ena i djece. Vjosu sam prije mjesec dana vidjela na *Hard Talku* BBC-a. Umor lica, njene poznate plave o~i bez sjaja. Sada se ~ini onom

starom. Aktivna kao i uvijek i ravnopravna sugovornica Albrightovoj i Holbrokeu. Poslije podne ide k predsjedniku Albanije.

@ene govore o mentalnome stanju izbjeglica, bolestima, posebnoj za{titi za `ene. Posljednih je mjesec dana rodilo pedeset {est `ena, a pedeset tri u~inile su poba~aj. Od toga dvije `rtve silovanja. Do kada }e `ene biti meta ratn(i~k)og nasilja, politi~kih igara? Silovanje je ratni zlo~in, uspjele smo izboriti. Da li to nasilnici znaju? Kako za{titi `ene od dodatnih trauma? Retraumatzacije putem medija npr. sje}am se kako smo dobile faks iz Austrije: "Mo`ete li nam na}i silovanu `enu da govori za radio, po mogu}nosti da govori na engleskom...". Vremena bez morala.

Dvije mlade Kosovarke govore o deportaciji. Rije~ *izbjeglica* zamjenjuju s deportirana, protjerana. Nitko nije odlazio dobrovoljno. Paravojne jedinice, policija, vojska... Strah od susjeda, nepoznatih maskiranih ljudi, bombi... Za{to su toliki oti{li u tako kratkom roku, posebno mu{karci, ~esto ih pitaju. Poku{avamo re-}i `enama da svatko ima pravo na odluku. I onu iz straha za `ivot svojih i svoj vlastiti. Svaki je strah legitiman. I bijeg. Dok slu{am `ene kako govore na skupu, Slavica u predvorju slu{a njihove osobne pri~e. Sve imaju potrebu da ih se slu{a. U detalje opisati put Golgote. Mlada prevoditeljica ka`e da devet godina nije koristila srpski jezik. Nekada je radila kao prevoditeljica u Beogradu. Opisuje svoj odlazak iz Pri{tine u Mitrovicu k sestri i njihov izgon u Albaniju. Na autogumama tragovi krvi... Kako je uspjela pro}i kontrolne to~ke srpske policije. U Kukesu je bila zatvorena. Dvadeset ~etiri sata. Jedinu `ena me|u dvadesetak mu{karaca. Jer

je trebalo provjeriti kako to da je uspjela do}i automobilom. Nudimo da joj pomognemo do}i u Zagreb, u na{u ku}u Rosa, budu}i da nema obitelji. Treba poku{ati izboriti od hrvatskih vlasti dozvole za prihvrat `ena koje nemaju obitelji, a visoko su traumatizirane. Ona radije ostaje u Tirani. Zaljubljena je, a njen partner je u zatvoru na Kosovu. Mora ~ekati vijesti.

Sanjam te`ak san.

### 30. svibnja

Spremamo se za odlazak. Dolaze `ene iz Federacije albanskih `ena i @enskog centra. Donose veliki buket bijelih gladiola. Izmjenjujemo sitne poklone. Pozdravljamo se. Vozi nas novi poznanik u zra~nu luku. Vozi agresivnije od taksista i imamo vremena za posljednu kavu. Sladoled nisam probala. Sad je kasno.

Avion je prebukiran. Na na{im mjestima sjeda mladi mu{karci. Uz `ensko pregovaranje dobivamo mjesta u *business* klasi. Iza Neve sjedi gospo|a Rogner, vlasnica Hotela. Dolazak u Ljubljanu. Trava pred aerodromskom zgradom iznena|uju}e je zelena. Nema laganog pra{njavog prekriva~a.

Zagreb se ~ini pomalo nestvarnim. Ostavile smo iza sebe jedan grad koji te{ko di}e.

Ali, odluka je da se vratimo. Ve} sljede}i mjesec. Bez obzira na vodu, pra{inu, opasne automobile.

@ene nas ~ekaju.